

PETER L. BERGER VE THOMAS LUCKMANN'IN "GERÇEKLİĞİN SOSYAL İNŞÂSI" TEORİSİ VE ELEŞTİRİSİ

Peter L. Berger and Thomas Luckmann's theory of "the Social Construction of Reality" and Its Critique

*Bekir BALKIZ**
*Vefa Saygın ÖĞÜTLE***

Abstract

In this paper firstly the essential points of sociological theoretical apprehension that put forth by Peter L. Berger and Thomas Luckmann in their work "Social Construction of Reality" are being held in general. Secondly, Critical Realists' (especially Bhaskar's), Peter Hamilton's and others' critiques that coincide with on the same path in contrast with the societal theory mentioned above are being recounted and evaluated.

Keywords: Social construction of reality, Institutionalization, Legitimation, Subjective reality, Objective reality, Symbolic universe, Power relations.

Özet

Bu makalede Peter L. Berger ve Thomas Luckmann'ın "Gerçekliğin Sosyal İnşâsı" adlı çalışmalarında ortaya koydukları sosyolojik teori anlayışının temel kabûlleri ana hatlarıyla tasvir edilecektir. Yazının ikinci kısmında ise bu toplum teorisine karşı, Eleştirel Realist düşünürlerin (bilhassa Bhaskar'ın), Peter Hamilton'ın ve diğer eleştiricilerin aynı güzergâh üzerinde buluşan eleştiri ve analizleri aktarılacak ve değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gerçekliğin sosyal inşâsı, Kurumlaşma, Meşrûlaştırma, Öznel gerçeklik, Nesnel gerçeklik, Sembolik evren, Güç ilişkileri

*Yrd.Doç.Dr. Ege Üni. Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.

**Arş.Gör.Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üni. Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü

Giriş

Sosyal düşünce tarihini toplum-birey ilişkisi adıyla belki de yüzyıllardır meşgul eden sorunsal, sosyolojikleştirilmiş formuyla yapı-fâil ilişkisi şeklinde tezahür etmiştir. Bilindiği üzere, sorunsalın her iki tarafında konumlanan kadim gelenekler bulunmaktadır: Bir yanda klâsik ifadesini Durkheim'ın “olgu” tanımında, programatik anlamını ise yapısal-işlevselcilikte bulan “nesnelci” gelenek, öte yanda ise “anlam/anlama” teması etrafında Weber'in teorisinde ve sonraki hermeneutik, fenomenolojik vs. yaklaşımlarda cisimleşen “öznelci” gelenek.

1960'lı yılların bilhassa ortalarından itibaren, bu birbirinden tamamen ayrı iki araştırma gündeminin varlığının sosyoloji açısından bir sorun teşkil ettiği görüşü ağır basmaya başlamıştır. Nitekim bugüne kadar da varlığını sürdüren temel eğilim, bu iki geleneğin ve bunlardan doğmuş araştırma gündemlerinin verimli yanlarını sentezleyecek bir teorik çerçeve inşa etme yönünde olmuştur. Tam da bu noktada Peter L. Berger ve çalışma arkadaşlarının yaptığı çalışmaların paradigmatik bir etkiye sahip olduğu söylenmelidir. Nitekim daha sonra “inşâcılık” olarak da adlandırılacak olan ve yazımızın konusunu teşkil eden bu teorik öneri, yapı ile fâil arasındaki “diyalektik”e dikkat çeken yapısıyla, günümüze dek pek çok yazar ve araştırmacıya ilham kaynağı olmuştur.¹

Aşağıdaki metnin ilk kısmı, bu teorik çerçevenin temel kavramlarının, bunlar arasında kurulan ilişkilerin ve bir bütün olarak önerilen teorik sistemin serimlenmesine ayrılmıştır. Berger kendi teorik kavrayışını geliştirirken gerek tek başına gerek çalışma arkadaşlarıyla birlikte eserler vermiştir;² ancak bu kısımda, yarattığı paradigmatik etki gereği, Thomas Luckmann'la birlikte yaptıkları çalışma (Berger ve Luckmann, 2008) temel alınmıştır. İkinci kısımda ise, bu teorik çerçeveye yöneltilmiş belli başlı eleştirilere odaklanılmıştır. Aktarılan eleştirilerin ortak noktası, Berger'in “diyalektik” yaklaşımının gerek genel sistematiğine gerek empirik yeterliliğine gerekse de politik yönelimine yönelik çarpıcı içerimler barındırıyor olmalarıdır.

Berger ve Luckmann'ın oluşturduğu teorik çerçeve, farklı alanlardan pek çok sosyolog ve sosyal bilimciyi etkileyen yapısıyla, kuşkusuz bugün de önemini korumaktadır. Nitekim pek çok araştırmacı, araştırmalarının kavramsal çerçevelerini oluştururken bu inşâcı teorik yapının pek çok unsurundan hâlen yararlanmaktadır. Bununla birlikte, Berger ve Luckmann'ın teorisinin sistematik

¹ Nitekim daha sonraki önemli girişimler olarak, Anthony Giddens ve kısmen Pierre Bourdieu tarafından oluşturulan teorik çerçeveler de “inşâcılık” başlığı altında değerlendirilmiştir. Kuşkusuz zikredilen isimler arasında önemli farklar sözkonusudur; gelgelelim yapı-fâil ilişkisi sorunsalını algılama tarzı ve bu ikisi arasındaki “diyalektik”e yapılan vurgu açısından belirli bir süreklilik bulunmaktadır.

² Örneğin bkz. Berger, 1993; Berger ve Luckmann, 2008; Berger ve Pullberg, 1966.

olmaktan ziyade eklektik olduğuna, sosyal teoriden ziyade sosyal felsefe alanına dâhil olduğuna ve toplumsalın oluşumunda güç/iktidar mekanizmalarının rolünü görmezden gelmesi sebebiyle ciddi bir muhafazakâr toplum tahayyülüne dayandığına dair aktaracağımız eleştirileri ciddiye almak gerekir. Dolayısıyla elinizdeki yazının temel amacının, oluşturulacak araştırma programlarında ve empirik çalışmalarda bu inşâcı çerçeveyi koşulsuzca ve sorgulamaksızın kullanmanın yaratacağı sıkıntılara dikkat çekmek olduğu söylenebilir.

Gerçekliğin Sosyal İnşâsı Teorisi

Sosyolojide, bütünlüklü bir teoriye ulaşmak amacıyla, kadim gelenekleri sentezlemeye dönük bir çabanın yaygın olduğu malûmdur. Sosyoloji tarihi içerisinde "sosyolojinin kurucu babaları"nın Durkheim, Weber ve Marx olduğu kabul edildiğinden bu yana, sözkonusu sentez çabalarına bilhassa bu üç figürün konu edilmesi bu yüzden şaşırtıcı değildir. Nitekim Peter L. Berger ve Thomas Luckmann da, "Gerçekliğin Sosyal İnşâsı" adlı çalışmalarında, kendi sosyolojik teori anlayışlarını bu minvalde net bir biçimde sergilerler. Onlar, kendi teorik yolculuklarında, sosyolojideki iki temel fikri kerteriz olarak seçerler: Durkheim'in "sosyal olguları şeyler gibi inceleyin" kuralı ve Weber'in "sosyoloji açısından... bilme nesnesi, eylemin öznel anlam-bileşimidir" düsturu. Berger ve Luckmann'a göre bu iki ifade birbiriyle çelişmez. Bu demektir ki toplum, hem nesnel bir olgusalığa sahiptir hem de öznel anlamı ifade eden eylem vasıtasıyla ifade edilir. Şu hâlde sosyolojik teorinin temel sorusu şu olmalıdır: "Öznel anlamların nesnel olgular *hâline gelmesi* nasıl mümkündür?" ya da "İnsanî faaliyetin bir şeyler dünyası üretebilmesi nasıl mümkündür?" (Berger ve Luckmann, 2008: 28). Berger ve Luckmann'ın bütün çalışması, temel bir anlamıyla, bu sentezi oluşturma çabası olarak okunabilir. Bir başka deyişle; birbiriyle çelişiyormuş gibi duran şu üç önermeyi birden kapsayacak bir sosyolojik teori oluşturmak, onların en temel derdidir: "*Toplum, insanî bir üründür. Toplum, nesnel bir gerçekliktir. İnsan, sosyal bir üründür*" (Berger ve Luckmann, 2008: 92).

Berger ve Luckmann bu sentez çabalarını Schutz'un fenomenolojik sosyolojisi temeline oturtur. Bu anlamıyla genelde sosyoloji, özelde ise bilgi sosyolojisi, onlara göre, bir toplumda 'bilgi' olarak kabûl edilen her şeyle, yani ele alınan toplumun ortakduyusal bilgisiyle, kısacası o toplumun "sosyal bilgi stoku"yla ilgilenmek zorundadır. Dolayısıyla öznel anlamların nesnel olgular hâline gelmesini sağlayan temel teorik hamlenin dayanağı, Schutz'un deyişiyle, "ortakduyu düşünüşüne ait tipleştirmeler"dir. Bunlar, "olduğu-gibi-kabûl-edilmiş" gündelik hayata ilişkin olarak üretilir ve kuşaktan kuşağa aktarılırlar. Berger ve Luckmann, gündelik hayatın gerçekliğini, bu gerçekliğin temelleri hakkında sorgulamada bulunmaksızın, teorik ilke gereği "olduğu gibi kabûl ederler". Zira

onlara göre bizzat insanlar, gündelik hayatın gerçekliğini gerçeklik *olarak* olduğu gibi kabûl etmektedirler. Bu anlamıyla gündelik hayat, “kendiliğinden-aşikâr” bir nitelik arz eder ve onunla karşılaştırıldığında tüm diğer gerçeklikler ancak “sınırlı anlam alanları” ya da “anlam iç-bölgeleri” olarak var olabilirler.

Dolayısıyla Berger ve Luckmann, gerçekliğin sosyal inşâsını temel olarak dışsallaştırma, nesnelleşme ve içselleştirme sosyal diyalektiği içerisinde kavrarlar. Bu anlayış içerisinde toplum önce “nesnel/objektif gerçeklik olarak” sonra da “öznel/sübjektif gerçeklik olarak” karşımıza çıkar.

Toplumun nesnel gerçeklik olarak karşımıza çıktığı süreci, Berger ve Luckmann, iki sosyal mekanizmayı temel alarak açıklamaya çalışırlar: Kurumlaşma ve meşrûlaştırma. Onlar, kurumlaşmanın izini antropolojide sürerek işe başlarlar. İnsanların, diğer yüksek memelilerden farklı olarak, hiçbir “türe-özgü çevre”ye, yani kendi içgüdü terkipleri tarafından katı bir biçimde yapılandırılmış hiçbir çevreye sahip olmadıkları biçimindeki antropolojik saptamadan hareket eden Berger ve Luckmann, buradan, insanın çevresiyle kurduğu ilişkiyi “dünyaya-açıklık”ın karakterize ettiği sonucuna varırlar. İnsanın içgüdüsel terkipleri, bu anlamıyla, “az-gelişmiş” olarak tanımlanabilir ki bunun en büyük kanıtı, insan yavrusunun *tamamlanmamış* bir varlık olarak dünyaya gelmesi ve cenin evresinin doğumdan sonraki yaklaşık bir yıl boyunca sürmesidir. Berger ve Luckmann bu antropolojik çıkarımı önemli bir sosyolojik saptamanın zemini yapar: “İnsanlaşma süreci, bir çevreyle girilen karşılıklı ilişki içerisinde vukû bulur” (Berger ve Luckmann, 2008: 73). sözkonusu çevrenin hem doğal hem de insanî bir çevre olduğu göz önüne alındığında, bu durum, insanoğlunun, doğal çevresiyle ilişkisinin yanı sıra, kendisine doğru yönelen “anamlı ötekiler”le ve buna aracılık eden spesifik kültürel ve sosyal düzenle ilişkisi içinde “insanlaştığını” gösterir: Bu sadece, insan yavrusunun hayatta kalmasının belirli sosyal düzenlemelere bağlı olduğu anlamına gelmez, aynı zamanda organizmanın gelişim yönü de sosyal olarak belirlenmiştir ve “insanî benlik” de yine bu süreç içerisinde biçimlenir. Şu hâlde Berger ve Luckmann’a göre; “sosyo-kültürel oluşumların çeşitliliğini belirleyen biyolojik olarak sabitlenmiş bir alt-katman olması anlamında bir insan doğası yoktur. Yalnızca, insanî sosyo-kültürel oluşumlara izin veren ve sınırlar koyan (dünyaya-açıklık ve içgüdü yapısının yoğrulabilirliği gibi) antropolojik sabitler anlamında bir insan doğası sözkonusudur” (Berger ve Luckmann, 2008: 74). Tüm bunlardan hareket edildiğinde, insanın kendini-üretmesinin daima ve zorunlu olarak sosyal bir teşebbüs olduğu, dolayısıyla *homosapiens*’in daima ve eşit ölçüde *homo socius* olduğu sonucuna varılır.

İnsan davranışının ve bir bütün olarak insanî dünyanın istikrârını sağlayan şey, diğer yüksek memelilerden farklı olarak, insanın kendi organizmasının yapısı olmadığına göre, bu durumda, insanî düzenin empirik olarak mevcut istikrârının nereden kaynaklandığı sorusu kendini gösterir. Berger

ve Luckmann bu soruya iki düzeyde cevap vermeye çalışır. İlki, verili bir sosyal düzenin her türlü bireysel organizma gelişiminden önce gelmesidir. Bu demektir ki; insanın biyolojik terkinde var olan dünyaya-açıklık sosyal düzen tarafından geçersiz kılınır ve böylelikle, her ne kadar hayvanlar âlemindeki gibi değilse de, bir dünyaya-kapalılığa dönüştürülmüş olur. İnsanî yaşama istikâmet ve istikrar kazandıran şey sosyal düzenin bu özelliğidir. Buradan hareketle, sosyal düzenin nasıl ortaya çıktığı şeklinde daha genel düzeydeki bir soruya varılır. Burada Berger ve Luckmann, temel teorik yönelimlerine uygun bir tavır alırlar: Sosyal düzen, ilk düzeyde, insanların içine doğdukları bir *nesnellik* olarak tanımlanmasının ardından, bu genel düzeyde, *insanî bir ürün*, süregiden bir insanî üretim olarak karşımıza çıkar. Bu düzeyde sosyal düzen, insanın süregiden dışsallaşması esnasında üretilen bir şey hâlini alır; o, geçmiş insan faaliyetinin bir sonucudur.

Berger ve Luckmann'ın bu çıkarımlarına uygun bir "kurum" tanımı geliştirmeleri gerektiği aşikârdır. Bunun için, her insan faaliyetinin "mutatlaşma"ya (alışkanlık hâline gelmeye) tâbi olduğu argümanını geliştirirler. Mutatlaştırmanın önemli işlevlerinden birisi de, gündelik eylemlere istikâmet ve istikrar sağlamasıdır. Berger ve Luckmann, gündelik hayat içindeki mutatlaşmış eylemleri ve bunlardan türeyen karşılıklı tipleştirmeleri kurumlaşmanın temelini yerleştirirler: "Ne zaman ki mutatlaştırılmış eylemlerin fâil tipleri tarafından karşılıklı bir biçimde tipleştirilmesi sözkonusu olur, o zaman kurumlaşma vukû bulur. Farklı bir biçimde söylersek, böylesi her tipleştirme bir kurumdur" (Berger ve Luckmann, 2008: 82). Burada aynı zamanda fâillerin de tipleştirildiği vurgulanır.

Berger ve Luckmann'ın buradaki temel motiflerinin, eylemlerin fâiller tarafından karşılıklı öngörülebilirliği olduğuna dikkat çekmek gerekir. Başka bir deyişle onlar, dengeye ve istikrâra dönük neredeyse doğal bir itkinin var olduğunu düşünmekte ve mutatlaştırma ve rutinleşme pratiklerinin hem özne-içi hem de özneler-arası anlamda psikolojik gerilimi azaltıcı işlevini sosyal kurum ve rollerin oluşumunun kaynağı hâline getirmektedirler. Nitekim kurumların kaostan kaçınma ve istikrar arayışının/ihtiyacının bir sonucu olduğuna hükmeden bu denge-merkezli kurum kavrayışı, birazdan ele alınacağı üzere kimi düşünürler tarafından (örneğin bkz. Hamilton, 1977), muhafazakâr bir karaktere sahip olduğu gerekçesiyle eleştirilecektir.

Kurumların oluşumunu farazî iki birey arasındaki etkileşimden ve buradan doğan tipleştirmelerden hareketle açıklayan Berger ve Luckmann'a göre, bu karşılıklı etkileşim içerisinde oluşan tipleştirmeler ve kurallar, bir sonraki kuşağa aktarılmalılarıyla birlikte, birer kurum hâlini alırlar. Zira bunlar, bir sonraki kuşağın karşısına, kendilerinin yaratmadığı, dışsal nesnellikler olarak çıkarlar. Artık bunların, yeni kuşağın rıza göstermesi için meşrûlaştırılmaları ve sonra da bu kuşak tarafından sosyalizasyon aracılığıyla içselleştirilmeleri

gerekecektir. Başka bir deyişle; farazî iki birey arasındaki etkileşimin sonucu olan “işte yine yapıyoruz”ların, yeni kuşak açısından “bunlar böyle yapılır” hâline gelmesi gerekecektir.

Berger ve Luckmann'ın söylemi bu noktadan itibaren Durkheimci bir hâl alır. Zira bu şekilde oluşmuş olan kurumlar, yeni kuşak tarafından dışsal, nesnel ve zorlayıcı birer gerçeklik olarak tecrübe edilir.³ Kurumlar artık *oradadırlar* ve yeni kuşak bunları içselleştirme problemiyle karşı karşıyadır. Aynı şey rollerin ikili bir perspektiften analizi için de geçerlidir (Berger ve Luckmann, 2008: 115). İlk perspektifte roller, kurumsal olarak nesnelleşmiş bilgi kümelerinin kurumsal temsilleri ve dolayimleri olarak görünür. Bu perspektif, “toplum ancak bireyler ona dair bir bilinç taşıdığı için vardır” ilkesini yankılar. İkinci perspektifte ise her bir rolün sosyal olarak tanımlanmış bir bilgi parçasını içinde taşıdığı görünür. Bu ise, “bireysel bilinç sosyal olarak belirlenmiştir” önermesinde anlamını bulur.

Diğer yandan, bu şekilde oluştuğu tasarlanan kurumsal dünya, meşrûlaştırılmaya, yani “izah edilebileceği” ve “haklılaştırılabileceği” yollara gereksinim duyar. Zira bu dünyanın gerçekliği, yeni kuşağa biyografik bir hatıra olarak değil de bir gelenek olarak ulaşması anlamında tarihsel bir gerçekliktir. Yeni kuşakların, bu kurumların anlam ve varlık sebeplerine kendi biyografileri içerisinden varmaları mümkün değildir; bunun için farklı meşrûlaştırıcı formüller geliştirilmeli, bir “meşrûlaştırmalar şemsiyesi” oluşturulmalıdır. Bu noktada Berger ve Luckmann, yeni kuşağın riâyet problemine bağlı olarak, burada ayrıntısıyla aktarılmayacak bir meşrûlaştırmalar sistematiği geliştirmeye girişirler. Dilin üzerinde yükselen ve verili kurum ve rollere hem bilişsel bir geçerlilik (“izah etme”) hem de normatif bir itibar (“haklılaştırma”) kazandıran meşrûlaştırmalar binası, başta dinler olmak üzere sembolik evrenlerin inşâsından, bu sembolik evrenlerin idâmesini sağlayan kavramsal aygıtların ve sosyal örgütlenmenin mâhiyetine dek uzanır. Sosyal düzen karmaşıklaştıkça, meşrûlaştırıcı şemsiyenin daha da sofistike bir hâl aldığı görülür; oluşan sembolik evrenler, en kişisel durumları dahi kapsayacak derecede uzmanlaşma eğilimine girerler ve tarihsel süreç içerisinde büyücülerden din adamlarına ve bilim insanlarına dek uzanan ve bunların sahip oldukları bilginin gittikçe karmaşıklaşıp ezoterikleştiği bir uzmanlar ordusu oluşur.

Toplumun “nesnel gerçeklik” olarak varlığı, Berger ve Luckmann'ın teorisinde böylece tanımlanmış olur. Onlar, bundan sonra toplumun “öznel gerçeklik”ini açıklamaya girişirler. Nesnel gerçekliğin içselleştirilme süreci üzerine yoğunlaştıkları kısımlarda temel referans noktalarının sosyal psikoloji ve özellikle de Mead'in teorisine olduğu görülür. “İçselleştirme”, Berger ve Luckmann'ın teorisinde tam olarak şu anlama gelir: “Nesnel bir olayın

³ Bu kurum anlayışı aslında Emile Durkheim'in “olgu” tanımlamasından türetilmiştir. Bu konuda bkz. (Durkheim, 1994).

ifadelendirilmiş bir anlam olarak, yani bir diğer kişiye ait olup tam da bu yüzden benim için öznel bakımdan anlamlı hâle gelen öznel süreçlerin bir tezahürü olarak dolaysızca kavranması ya da yorumlanması" (Berger ve Luckmann, 2008: 190).

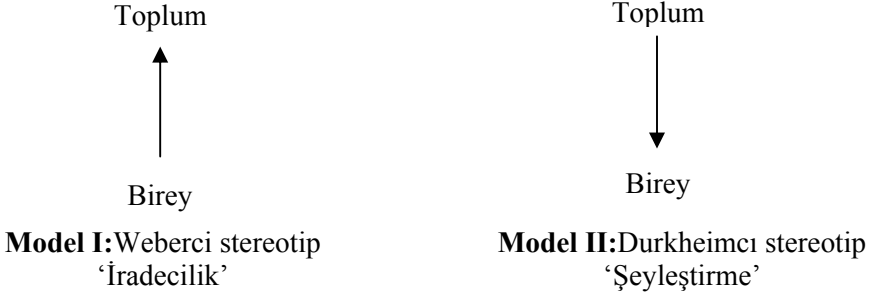
İçselleştirmeyi sağlayan ontogenetik süreç sosyalizasyondur. Berger ve Luckmann, sosyalizasyonu, "bireyin bir toplumun ya da toplumun bir kesitinin nesnel dünyasına kapsamlı ve tutarlı şekilde girmesi" (Berger ve Luckmann, 2008: 191) olarak tanımlarlar. Burada, sosyal psikoloji literatürüne uygun olarak, ikili bir sosyalizasyon süreci temel alınır: Birincil sosyalizasyon, bireyin çocukluk döneminde başından geçen ve çocuklukta karşılaştığı (başta ebeveynler olmak üzere) "anlamlı ötekiler" eliyle gerçekleştirilip onu toplumun üyesi hâline getiren ilk sosyalizasyondur. İkincil sosyalizasyon ise, zâten sosyalleşmiş olan bireyi kendi toplumunun nesnel dünyasındaki yeni kısımlara sokan herhangi bir sonraki süreçtir. İkincil sosyalizasyonun temel yapısının birincil sosyalizasyonunkine benzemesi gerektiğini de bu noktada eklemek gerekir. Birey, birincil sosyalizasyon sürecinde, ötekilerin hem rol ve tutumlarını hem de içinde yaşadıkları dünyayı benimser ve böylelikle bir kimlik edinmeye başlar. Anlamlı ötekiler vasıtasıyla edinilen kurallar genelleştirildiği, yani "Annem buna kızar"dan "Herkes buna kızar"a geçildiği durumda sosyalizasyonun kat'i bir safhası olan "genelleştirilmiş öteki"ye ulaşılmış olur. Artık toplum, kimlik ve gerçeklik, öznel bakımdan, aynı içselleştirme süreci içerisinde somutlanmıştır ve bu, dilin içselleştirilmesiyle eşzamanlıdır.

Pek çok toplum açısından, birincil sosyalizasyonun tek başına yeterli olmayacağı aşikârdır. Bunun için, kurumsal ya da kurum-temelli "alt-dünyalar"ın da içselleştirilmesi, yani ikincil sosyalizasyonlar gereklidir. Bu, aynı zamanda, işbölümünün bilgisinin ve "role-özü bilgi"nin de edinildiği süreçtir. Birincil sosyalizasyonun duygu-yoğun yapısı burada yerini resmîyete ve anonimliğe bırakır: "Kişinin annesini sevmesi gerekir ama öğretmenini sevmesi gerekmez" (Berger ve Luckmann, 2008: 206). Kuşkusuz birincil ve ikincil sosyalizasyon süreçlerinde içselleştirilen öznel gerçekliklerin nesnel gerçekliklerle simetrisini korumak (yani "başarılı sosyalizasyon"u sağlamak) için birtakım gerçeklik-idâmesi prosedürlerinin geliştirilmesi gerekir. Berger ve Luckmann'a göre gerçeklik-idâmesinin iki genel tipi arasında bir ayırım yapmak mümkündür: Rutinin-idâmesi ve krizde-idâme. Bunlardan ilki içselleştirilmiş gerçekliği gündelik hayatta, ikincisi ise kriz durumlarında idâme ettirmek için düzenlenmiştir. Her iki durumda da öznel gerçekliğin idâme ettirilmesi, hem meşûlâştırmacı şemsiyeye hem de spesifikmakûlleştirme yapılarına sıkı sıkıya bağlıdır. Diğer yandan, bilhassa ikincil sosyalizasyonun yaşam boyu süren varlığı öznel gerçeklikteki (kökten ya da değil) pek çok dönüşümü de beraberinde getirir. Berger ve Luckmann'ın sentezleyici yaklaşımı, burada bir

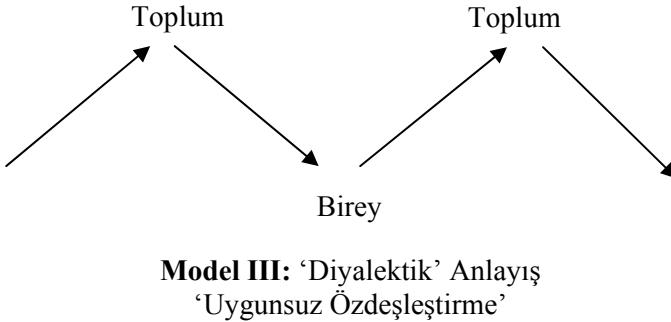
kez daha içselleştirme ile sosyal yapı arasındaki ve ayrıca organizma (doğa) ile kimlik (toplum) arasındaki ilişkilere dönük anlayışlarında da kendini gösterir.

Eleştirel Realistlerin Eleştirisi

Bu yaklaşıma yönelik temel eleştirel-realist eleştiri, bu akımın kurucu figürü olan Roy Bhaskar'dan gelmiştir. Bhaskar'a göre sosyolojik teori ana hatlarıyla iki kampa ayrılabilir: "Bir yanda, bilhassa Weber tarafından temsil edilen ve sosyal nesnelere yönelimsel ya da anlamlı insan davranışının sonuçları olarak (ya da bunlar tarafından teşkil edilmiş olarak) gören kamp; diğer yanda ise, Durkheim tarafından temsil edilen ve sosyal olguları bireye dışsal ve zorlayıcı olarak, kendi bağımsız yaşamlarına sahip şeyler olarak gören kamp" (1998: 31). Bu iki temel yaklaşım şu şekilde gösterilebilir:

Berger ve Luckmann, Bhaskar'a göre, toplum ile kişi arasında diyalektik bir ilişki olduğu varsayımına dayanarak, bu çatışan perspektifleri sentezleyebilecek genel bir model üretmeye girişirler. Bu modele göre toplum, toplumu yaratan bireylerden oluşur; başka bir deyişle toplum, sürekli bir diyalektik içerisinde, toplumu üreten bireyler üretir. Bhaskar bu modeli şöyle şekillendirir (1998: 32):

Berger ve Luckmann'ın yukarıda aktarılan sentez çabalarıyla oluşan şema, Bhaskar'a göre ilk bakışta, hem sosyal hayatın öznel ve yönelimsel veçhelerinin hem de sosyal olguların dışsallığının ve zorlayıcı gücünün hakkını veriyor gibi görünebilir. Nitekim Berger ve Luckmann'ın oluşturdukları şemaya göre "toplum, insanların bir nesnelleştirmesi ya da dışsallaştırmasıdır. Ve insanlar da, kendi rolleri içerisinde, toplumun bilinçte içselleştirilmesine ya da yeniden-temellük edilmesine tekabül ederler" (Bhaskar, 1998: 33). Berger ve Luckmann'ın gerçekleştirmeye yöneldikleri sentez bu şekilde tamamlanmış olur. Ancak dikkatle bakıldığında, burada önemli bir gerilim sözkonusudur: Kurumların ve rollerin oluşma ve edinilme süreçlerini *iradeci* bir dille anlatan Berger ve Luckmann, oluşma ve edinilmelerinden sonraki durumu açıklamak için birden *şeyleştirici* bir dile döner. Nitekim şeyleşmeyi, yani hem kurumların hem de rollerin şeyleşmesini sosyal hayatın idâmesi için zorunluluk olarak görürler. Böyle yaparak Weber ve Durkheim'ın teorilerini sentezlediklerine inanırlar. Oysa ki tam da bu çabaları, Bhaskar tarafından, eklektik olduğu, diyalektiği bir söz oyununa indirgelediği ve "bir yandan sosyal yapı anlayışımız açısından iradeci bir idealizmi, diğer yandan ise kişilere dönük anlayışımız açısından mekanik bir belirlenimciliği teşvik" etmesi sebebiyle, sosyal teorinin iradecilik ve şeyleştirme problemlerini çözmek yerine bir arada yeniden ürettiği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Berger ve Luckmann'ın yaptığı, Bhaskar'a göre, iradecilik ile şeyleştirmenin hatalarını birleştirmekten ibarettir: Oysa ki "kişiler ve toplum (...) 'diyalektik olarak' ilişkili değillerdir. Aynı sürecin iki ayrı uğrağını teşkil etmezler. Bilâkis bunlar, kökten farklı türde şeylere atıfta bulunurlar" (Bhaskar, 1998: 33). Nitekim bu eleştirileri, Bhaskar'ı, toplum ile kişi arasındaki bağıntıya dair başka bir model (dönüşümsel etkinlik modeli) üretmeye yöneltecektir.

Yine eleştirel realist akım içerisindeki önemli sosyal bilimcilerden olan Margaret S. Archer'ın, "yapı ve fâil problemi"ni tartıştığı ve son dönemde kaleme aldığı bir makalesinde, bu problemin "ne"liğine dair popüler çözüm iddiasına yönelttiği eleştiri (Archer, 2007: 17-18) Berger ve Luckmann'ınınşâcı yaklaşımına doğrudan uygulanabilir. Yapı ile fâil arasındaki ilişki sorununa verilen popüler cevap Berger ve Luckmann'ın da yöneldiği görülebilecek basit bir manevraya dayanır ki buna göre sözkonusu problem, yapı ile fâili aynı paranın iki yüzü olarak (Bhaskar'ın deyişiyle, aynı sürecin iki uğrağı olarak) görmek suretiyle aşılabilir. Archer'a göre sözkonusu ayırımı bu şekilde aşmak, "yapılar" ile "fâiller"in ontolojik olarak ayrılamayacağını kabûl etmek demektir. Çünkü her biri bir diğerinin oluşumuna katılmaktadır ve o hâlde bunları, karşılıklı biçimde birbirlerini oluşturan iki ögenin bir amalgamı olarak görmek ve incelemek gerekir. Tek bir hamlede tüm zorlukların geride bırakılabileceği iddia edilmektedir. Oysa ki Archer'a göre; "yapı" ve "fâillik" birbirinden ayrılamaz olarak kavramsallaştırılırlarsa, ki karşılıklı birbirlerini inşâ ettikleri iddiası bu anlama gelir, bu durumda sözkonusu terimlerin ayrı içeriklerinin

bulanıklaştırılması sonucu, zorunlu olarak bizzat refleksivite olanağı dışlanmış olacaktır. Çünkü eğer bu ikisi bir amalgam ise, bu durumda bir kişinin ya da bir grubun kendi sosyal koşulları ya da sosyal bağlamı üzerine nasıl eleştirel ya da yaratıcı bir düşünüm geliştirebileceğini görmek neredeyse imkânsız olacaktır. Nitekim tam da bu noktada, Berger ve Luckmann'a yöneltilen muhafazakârlık eleştirisinin gündeme geleceği fark edilecektir.

Peter Hamilton'ın Eleştirisi

Knowledge and Social Structure (Bilgi ve Toplumsal Yapı) adlı eserinde Peter Hamilton, Berger ve Luckmann'ın gerçekliğin sosyal inşası teorisine yönelik olarak bazı bakımlardan eleştirel realistlerin eleştiri ve analizleriyle paralellik sergileyen tespitlerde bulunur.

Daha evvel Berger ve Luckmann'ın *Gerçekliğin Sosyal İnşası* adlı çalışmalarında Durkheim, Weber ve Marx'dan hareket ederek oluşturmaya çalıştıkları teorik sentezi Schutz'un fenomenolojik sosyolojisinin temelini oturttuklarını belirtmiştik. Hamilton, ilk olarak bu tutarlılaştırma çabasının bir tür eklektizmle sonuçlandığını öne sürer (Hamilton,1977:137). Ona göre bu yaklaşımın teorik düzeyde bütüncü yöntemi, bir teori olarak zayıflıklar içermesinin temel nedenlerinden birisini oluşturmaktadır. Zira onlar, Weber, Marx, Durkheim ve kısmen Mead'ın görüşlerini uzun bir teorik gezintiden sonra ve üstünkörü bir şekilde teorik sentezlerine dâhil etmişlerdir. Bu durumun bizi, onların eserlerindeki temel bir eksiklikle karşı karşıya getirdiğini düşünen Hamilton'a göre "bir bilgi sosyolojisi olarak onların teorisi, oldukça açık bir biçimde empirik olmayan bir teoridir: o, toplumsal teoriden ziyade toplumsal felsefenin alanı içerisinde yer alır" (Hamilton,1977: 145). Buna neden olarak da Hamilton, onların, Weber, Marx, Durkheim ve Mead'ın birbirinden farklılık arz eden teorilerini bilimsel kılan, yani kendi teorilerinin temel tezleri için empirik kanıtlar olarak referans aldıkları tüm unsurları dışarıda bırakmış olmalarını gösterir. Ancak bu başarısızlığın esas tohumunun, Berger ve Luckmann'ın kendi teorik eklektizmlerini haklılaştırmak için, fenomenolojiyi kullanmalarındaki ısrarlarında yattığını düşünen Hamilton'a göre, bu durum onları Marx, Weber ve Durkheim'in sosyolojik teorilerini, onların toplumsal gerçekliğe ilişkin tanımlamalarını eşit ölçüde kanıtlanabilir ve kullanılabilir olarak kabul etmek suretiyle, tek bir bütün haline getirebilecekleri şeklindeki bir sayılıya yöneltmiştir: " Bu teoriler arasındaki temel farklılıklar ve gerilimler, hemen hemen tamamıyla gereksiz bir bütünleştirme temelinde, basitçe göz ardı edilir veya küçümsenir ve bu sözü edilen hata, G. H. Mead'ın sosyal psikolojisinin bu bütünleştirmeye saf hâliyle olduğu gibi ilâve edilmesiyle daha da pekiştirilir" (Hamilton,1977: 145).

Bu hususta son olarak Hamilton, hem yalnızca entelektüel bilgidен ziyade her türlü bilgiyi ele almak hem de sosyolojik teoriye özgü kanallar oluşturmak için bir bilgi sosyolojisi tesis etme doğrultusundaki amacın takdire değer olduğunu vurgulasa da, bu her iki amacın, onların temel almış oldukları yaklaşımlarından dolayı gerçek anlamda yerine getirilemediğini savunur. Somut gerçekliği dışlayan ve felsefi olarak kurgulanmış bir sosyoloji anlayışını reddeden Hamilton, Berger ve Luckmann'ın çabalarını bilgi sosyolojisini 'fenomenolojik' çizgide yeniden formüle etme çabası olarak görür ve bilimi bilim yapan ölçütün, son kertede, onun sistematik ve teorik olarak kat'i anlamda sınınanabilir 'açıklamalar' ortaya koyabilmesi olduğunu düşünür: "Berger ve Luckmann'ın yapıtı, tam da bu nedenlerden dolayı 'bilim' adını almayı hak etmekten uzak gibi görünmektedir" (Hamilton,1977: 146).

Hamilton'ın en önemli eleştirilerinden biri de Berger ve Luckmann'ın gerçekliğin sosyal inşâsı teorisinde asal bir bileşen teşkil eden 'sosyal bilgi stoku'na yöneliktir. Zira oluşturduğu 'reçete bilgi'yle sosyal bilgi stoku, öznel arası olarak inşâ edilmiş sosyal gerçekliğin her üyesine kullanılabilir tamlaştırmış bir bütünlük sunar. Başka bir söyleyişle, sosyal bilgi stoku, toplum üyelerinin yerine getirmesi gereken toplumsal rollere uygun olarak düzenlenmiş reçete bilgiler dizisinden oluşan bir yapıyı meydana getirmekte ve bu üyelere gerçekliğe dair aşinalık derecesi farklı farklı olan bir ayırma sunmaktadır. Hamilton'ın eleştirel itirazı tam da bu noktada karşımıza çıkar. Ona göre sosyal bilgi stokunun fiilî olarak nasıl dağılım gösterdiği, yeni ilgilerin bilgi alanlarının seçiminde niçin işlev gördüğü ve geçerli bilgiye nasıl ulaşıldığı ve bu bilginin nasıl sistematize edildiği gibi üzerinde durmaları gereken noktalara geldiklerinde Berger ve Luckmann kurumsallaştırma, meşrûlaştırma ve içselleştirme konularını tartışmayı bir kenara bırakırlar (Hamilton,1977: 138,139). Başka bir şekilde ifade edersek Hamilton, sosyal bilgi stokunun toplumsal grupların ilgi/çıkarlarına göre ve bu ilgi/çıkarlardan hareketle meydana getirildiği mekanizmaları tartışmamış olmalarını Berger ve Luckmann'ın teorisinin önemli bir eksikliği olarak görür. Üstelik onlar, Hamilton'a göre, bize salt gündelik ve teknik düzeyde karmaşık bilgidен oluşan toplumsal olarak dağılımlanmış bilgi stokuna ilişkin bir görüş takdim ederler ve biz bu bilginin yapısı ve onun bir parçasını oluşturduğu toplumun sosyal yapısıyla ilişkisini sorgulama araçlarından yoksun bırakılırız (Hamilton,1977: 139). Bu eleştiriyi Hamilton açısından daha sârih hale getirirsek, Berger ve Luckmann'ın analizinde ihmâl edilen şey bilgi/güç-iktidar ilişkisinin ele alınmamış olmasıdır.

Berger ve Luckmann'ın teorisinde iradecilik ve belirlenimcilik gerilimine dikkat çeken eleştirel realistlerle aynı doğrultuda olmak üzere, Hamilton da bazı eleştirel tespitlerde bulunur. Ona göre bilginin toplumsal gelişimini toplum hakkındaki tasarımın/tasavvurun sosyal düzeni tesis etmenin yolu olduğu şeklinde bir kavramsal çerçeve içerisine oturtan Berger ve Luckmann, sosyal

gerçekliğin, kendi gerçekleştirilmesi muhtemel eylemlerine sınır koymak için aktörler tarafından inşa edildiğini söylemek durumunda kalır ki, asıl sorun da burada ortaya çıkar. Hamilton'a göre bilgi, şayet bu esasında baskıcı olan gerçekliğin bir parçası olarak işlev görürse -ki Berger ve Luckmann ısrarla bu bilginin de o gerçekliğe ait bilgi olduğunu iddia etmektedirler- insan bilinci üzerinde sınırlayıcı bir mekanizma olur. Buradan hareketle Hamilton, toplumsal gerçekliğin doğası hakkında özünde Durkheimci olan bu bakış açısının, bu yazarların kendi teorilerinde kullandıklarını iddia ettikleri Marksist 'antropoloji'yi tam ortasından ikiye böldüğünü öne sürer. Zira ona göre, önce insanın kendi sosyal ve doğal koşullarını sınırsız bir çeşitlilik içerisinde yeniden üretmede özgür olduğunu saptamak ve akabinde bu yeniden üretimi içsel ve dışsal zorlamalar -kurumsallaştırma, meşrûlaştırma ve sosyalleşme- temelinde sınır koymak, ancak budalaca bir biçimde 'diyalektik' olarak adlandırılabilir bir çelişkiye yol açar. Hamilton, bu noktada ayrıca, *Gerçekliğin Sosyal İnşası* adlı çalışmada Marksist yaklaşımdan pek fazla istifade edilmediğini öne sürer (Hamilton,1977:139).

Hamilton'ın yaptığı tasvire göre, Berger ve Luckmann'ın gerçekliğin sosyal inşası teorisinde 'farklı tiplerdeki aktörler tarafından mutataştırılmış eylemlerin karşılıklı tipleştirilmesi' demek olan kurumsallaşma temel toplumsal kontrol mekanizması olarak kabû edilmektedir. Başka bir şekilde ifade edilirse, mutataştırılmış davranışlar başlangıçta değişime tâbi olsalar da, yeni bir kuşağa aktarılmalari durumunda kendilerini -bireye hem dışsal hem de onun üzerinde baskıcı olan- Durkheimci olgulara benzer biçimde işlevsel kılan bir 'nesnellik' elde etmiş gibi olurlar. Herhangi bir sosyal gerçekliğin yeniden üretimi, bazı aktör davranışlarının, bir ölçüde bireylere dışsal olan ve yeni bir kuşağın sosyalleştirilmesi yoluyla doğal bir şey yapılmış gibi içselleştirilebilen kurumlar biçiminde nesnelleştirilmesini zorunlu kılar. Hamilton, tasvir ettiği bu kurum ve kurumsal değişme anlayışını eleştirerek, Berger ve Luckmann'ın sosyal düzeni verili kabul etmek suretiyle kendilerini zorunlu olarak bu düzenin nasıl yapılaştırıldığı ve sürdürüldüğü meselesini tartışmakla sınırlandırmış olduklarını ileri sürer. Ona göre bu teoride neden belirli bir kurumsallaşmanın ortaya çıktığı ve bu kurumsallaşmanın sosyal aktörlerin kullanımına açık normatif davranışa ilişkin semantik bilgi yoluyla nasıl sürdürüldüğü açıklanmadan bırakılır (Hamilton,1977: 139,140).

Hamilton bu eleştirisinde, Berger ve Luckmann'ın, toplumsal yaşamın idâmesinde üstlendiği rol açısından kurumları nötr ve işlevsel olarak tarif eden yapısalcı-işlevselci kurum anlayışına bağlı kaldıklarını imâ eder gibidir. Nitekim Peter L. Berger'in din ile ilgili bir başka çalışmasında, dini kaosun tehdidine karşı dünya-kurma ve dünya-koruma işleviyle tarif ettiği analizinde de bu kurum anlayışının tezahürlerini görmek mümkündür (Berger, 1993). Bu kurum anlayışı, Hamilton'ın bahsedilen yazarların kendi gerçekliğin sosyal inşası teorilerine

Marksçı analizi pek fazla dâhil etmedikleri yolundaki eleştirisini de teyit etmektedir. Zira Marx, analizlerine verili olgusalıktan hareket ederek başlayan klasik iktisatçıları 'görünüşün ardındaki gerçeklik'i görememekle ve tarih-dışı kalmakla itham eder (bu konuda bkz. Savran,1979: 30-40). Analiz düzeyinde bu tür bir sosyolojik statükoculuğun Berger ve Luckmann'ı politik bir muhafazakârlığa sürükleyip sürüklediğini tespit etmek için başka bir çalışma yapmak gerekse de, burada Peter L. Berger'in bireysel olarak kendi teorik yönelimini "muhafazakâr hümanizm" (*conservative humanism*) olarak tarif ettiğini de hatırlatmak gerekir (bkz. Poloma,1993: 275).

Berger ve Luckmann'ın teorisine göre, kurumsal düzenin kuşaktan kuşağa aktarılması, yani devamı ona ilişkin bir meşrûlaştırmayı zorunlu kılar. Dolayısıyla onlar, sosyal aktörlerin kurumlara ilişkin bilinçlerini kendi analizlerinde odak alanlardan birisi olarak alırlar. Başka bir söyleyişle bu kurumsal yapı üzerinde, bu yapıya ilişkin bilgi temelinde verili olduğu kabûl edilen konsensüs, incelemenin asal noktalarından birisi olarak belirlenir. Tam da bu noktada Berger ve Luckmann, bilinç düzeyinde kurumsal düzenin meşrûlaştırılmasında dilin yerine getirdiği rolü tartışır. Ancak burada da onlar, Hamilton'a göre, işlevselci bir üslupla dilin bir gelenek havuzu olarak işlev gördüğünü ve eğer sosyal gerçekliğe dair enformasyonların aktarılması gerekiyorsa, onun böyle bir işlevi yerine getirmesinin zorunlu olduğunu ifade etmekten başka bir şey yapmazlar (Hamilton:1977: 140). Hamilton'a göre bu dil anlayışında eksik olan şey dilin hem genel olarak teorik bağlamda hem de somut bir sosyal ortamda nasıl ve niçin bu şekilde işlev gördüğüne ilişkin bütün soruların geçiştirilmiş olmasıdır. Gerçekten de onlar, Hamilton'ın da işaret ettiği gibi analizlerini geleneğin dildeki tortulaşmasını kavramaya çalışmakla, yani bu tortulaşmanın yalnızca nasıl meydana gelmiş olduğunu saptamakla sınırlandırır (Hamilton,1977: 140).

Bu işlevselci ve nötr kurum ve dil kavrayışlarının tezahürlerinden birisi de Berger ve Luckmann'ın 'sembolik evren' kavramına yükledikleri anlamda karşımıza çıkar. Hamilton'ın tasvirini esas alırsak "kurumsal düzen temelinde bütünleştirme, öncelikli hedefi bireyin yaşamını toplumsal bir dünya içerisinde nesnel olarak anlamlı kılmak olan meşrûlaştırmaya ait bir görevdir. Kurumsal düzen, bireyin kendisi sayesinde anlam bulduğu ve içinde hareket ettiği bir şeye dönüşür: meşrûlaştırma, böylelikle, 'kuşatıcı bir anlam evreni' yaratır" (Hamilton,1977:141). Hamilton, Berger ve Luckmann'ın meşrûlaştırmanın 'sembolik evren' düzeyi olarak adlandırdıkları şeyin, 'Weltanschauung' (Dünya görüşü) kavramına, yani kapsamı içindeki tüm hayat alanlarını kuşatan, kültürel olarak bütünleştirici totalite kavramına çok benzeyen bir kavram olduğuna dikkat çeker. Ancak burada da Hamilton, Berger ve Luckmann'ın 'sembolik evrenler'e dair analizinin bu evrenlerin yerine getirdiği işlevleri ve nasıl çalıştıklarını tasvir etmekle sınırlı kaldığını vurgular. Nitekim onlar da bize, bütün sembolik

evrenlerin ve meşrûlaştırmaların insanî ürünler olduğunu ve bunun, onları ancak somut toplumsal bağlamlarıyla ilişkisi içinde analiz edebileceğimiz anlamına geldiğini söylerler. Bu noktada Hamilton, analize güç ilişkileri ve tahrif etme anlamında ideoloji kavramının dâhil edilmemesinin bir eksiklik olduğunu imâ ederek, sembolik evrenlerden bazılarının varlığını sürdürmesini, onları elinde bulunduran grupların dayandıkları sosyo-yapısal temelin gücüne bağlar (Hamilton, 1977:141,142).

Diğer Eleştiriler

Bu başlık altında, birkaç yazarın, Peter L. Berger ve Luckmann'ın teorik pozisyonu ile ilgili tematik olarak birbiriyle çakışan eleştirileri özetlenecektir.

George Ritzer, *Sociological Theory* (Sosyolojik Teori) adlı eserinde, gerçekliğin sosyal inşâsı teorisini değerlendirirken, Berger ve Luckmann'ın 'şeyleşme' kavramını sınırlandırılmış anlamıyla kullandıklarını belirtir ve onların şeyleşmeyi, salt öznel bir fenomen olarak tarif ettiklerini söyler. Ona göre, nesnel yapıları ihmâl etme eğilimi Berger ve Luckmann'ın meşrûlaştırmalar ya da kurumsal sisteme ilişkin açıklama ya da haklılaştırmalar meselesini ele aldıkları durumda da karşımıza çıkar. Nesnel yapılarla meşgul olmak yerine onlar nesnel yapıların mevcudiyetini tahkim etmek maksadıyla kullanılan bilgiye, başka bir söyleyişle meşrûlaştırılan yapılara değil de onların meşrûlaştırılma tarzlarına odaklanırlar (Ritzer, 1992: 391).

Ayrıca Ritzer, Berger ve Luckmann'ın öznelci ve nesnelci sosyolojileri sentezleme iddialarına rağmen, bunda başarılı olmadıklarını, çalışmalarında yapısal bir sosyoloji ihtiyacını göz önünde bulundursalar da, sosyal dünyanın neredeyse salt öznel karakterizasyonu ile meşgul olduklarını ve bu yüzden de formüle etmeye çalıştıkları 'diyalektik'in başarısız kaldığını ileri sürer. Ona göre, yapısal analiz hususunda çok güçlü olan Marksist teorinin, bu yazarların oluşturmaya çalıştıkları teorik senteze layıkıyla dâhil edilmemesi de bir eksiklik olarak görülmelidir (Ritzer, 1992: 312).

R. Gordon Kelly, *Gerçekliğin Sosyal İnşâsı*'na dair eleştirisinde, Berger ve Luckmann'ın kendi argümanlarının anahtar noktalarında Marx'ı hesaba kattıklarını tasdik eder. Meselâ ona göre "kendini üreten insan" kavramlaştırmaları, Marx'ın insan doğası anlayışına çok şey borçludur. Ayrıca onlar, Marx'ın "ideoloji" ve "yanlış bilinç" kavramlarından hareketle bilgi sosyolojisine önemli katkılarda bulunduğunu da kabul ederler. Ne var ki bu yazarlar, Kelly'e göre, Marx'ın maddi güç/iktidar ve düşünce sistemi/bilgi arasındaki ilişkiye dair analizine yalnızca geçerken değinmişler ve daha da önemlisi "yanlış bilinç" kavramını açıklamayı başaramamışlardır (Kelly, 1983: 51-52).

Barry Smart da, yukarıda aktarılan eleştirilerle paralel bir tarzda, Georg Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* adlı çalışması ile Berger ve Luckmann'ın *Gerçekliğin Sosyal İnşâsı* başlıklı çalışması arasında yaptığı bir karşılaştırmadan hareketle, ilkinde apaçık bir şekilde tarihsel süreç sorunu üzerinde durulduğu halde, ikincisinde -yazarlar kendi analizleri açısından tarihsel süreçlerle tarihsel güçler arasındaki ilişkinin farkında olsalar da- genelde bu problemin geçiştirildiğini ve neticede onların kurumsallaşma sürecine dair analizlerinin çok soyut ve tarih-dışı kaldığını, başka bir söyleyişle analizlerini somut tarihsel gerçeklikle ilişkilendirme hususunda hiçbir teşebbüste bulunmadıklarını savunur (Smart, 1976: 119-120).

Marksist görüşleri savunan David Walls ise, muhafazakâr hümanist perspektifi tam bir statükoculuk olmasa da Berger'in "devrimci ütopyacılığın her türüne" karşı çıktığını, klâsik liberalizmin bir türü olarak Amerikan muhafazakârlığıyla arasına bir mesafe koymak suretiyle, politik duruşunu, belirli bir ironiyle son Habsburg monarşistlerinin politik duruşuyla karakterize ettiğini vurgular (Walls, 1979). Berger'in kendi nesnelleşme analizi ile karşılıklı tipleştirme ve meşrûlaştırma süreçlerinde iletişim ve dile dair açıklamasında, güç ilişkilerinde karşıt çıkar ve çatışmalardan kaynaklanan çarpıtmaları / tahrifatları hesaba katmadığını ileri süren eleştiricilerle hemfikir olan Walls, onun yabancılaşma kavramı etrafında bir çatışma vokabüleri geliştiren Marksistlerin aksine, anomi kavramı etrafında bir düzen vokabüleri geliştirdiğini ileri sürer. Ona göre Berger, bilinç alanındaki ideolojik yanılısımayı teşhis eder, ancak yanılısımanın tarihsel üretim tarzları ve ilişkilerindeki köklerine işaret eden Marx'ın yabancılaşma kavramını ise onaylamaz (Walls, 1979: 214-231).

Değerlendirme

Berger ve Luckmann'ın genel argümantasyonunu şu şekilde özetlemek mümkündür: Bireylerin, sosyal etkileşimle oluşturdukları öznel anlamları ve roller şeklinde bizzat kendilerini dışsallaştırmalarıyla başlayan inşâ süreci, faaliyetlerin rutinleşmesi, tipleşmesi ve kurumlaşmasını müteakip nesnel bir karakter kazanır ve bunların bir sonraki kuşak tarafından sosyalizasyon aracılığıyla içselleştirilmesi sonucu, tam anlamıyla bir sosyal dünya oluşur. Berger ve Luckmann'ın "Gerçekliğin Sosyal İnşâsı" teorileri için giriştikleri sentez çabasının sosyoloji tarihinde farklı geleneklerin "Toplum nasıl mümkündür?" sorusuna verdikleri cevapların etkili ve üzerinde durulması gereken versiyonlarından birisi olduğu kabul edilmelidir. Ancak bu teorik sentezin kurgusu kendi bünyesinde eleştiriye açık çeşitli gerilimleri ve boşlukları barındırmaktadır. Nitekim bu yazarların tutarlılaştırmaya çalıştıkları teoriler arasındaki temel farklılıkları ve karşıtlıkları hesaba katmayan tutumlarına yönelik "eklektizm" suçlaması ciddiye alınmalıdır.

Bhaskar'ın da dile getirdiği gibi, kurumların ve rollerin oluşma ve edinilme süreçlerini iradeci bir dille anlatan Berger ve Luckmann'ın, bunların oluşma ve edinilmelerinden sonraki durumu açıklamak için ise şeyleştirici bir dile başvurmaları ve üstelik kurumların ve rollerin şeyleşmesini sosyal hayatın idâmesi için bir zorunluluk olarak görmeleri önemli teorik sorunlara yol açmaktadır. Hamilton'ın benzer eleştirisindeki ifadeleri kullanırsak, önce insanın kendi sosyal ve doğal koşullarını sınırsız bir çeşitlilik içinde yeniden üretmede özgür olduğunu saptamak ve akabinde bu yeniden üretime içsel ve dışsal zorlamalar -kurumsallaştırma, meşrûlaştırma ve sosyalleşme- temelinde sınır koymak bir çelişkiye yol açar. İradenin şeyleşmeye tâbi kılınması durumunda, Archer'ın sözleriyle bir kişi ya da grubun kendi sosyal koşulları ya da sosyal bağlamı üzerine eleştirel ya da yaratıcı bir düşünüm geliştirmesi, yani refleksivite imkânı ortadan kalkacaktır. Kısaca ifade edersek, Berger ve Luckmann'ın çalışmasında "iradeci bir idealizm" ile "mekanik belirlenimcilik" savunusu bir gerilim kaynağı olarak bir arada bulunur.

Berger ve Luckmann'ın toplumsal hayatın idâmesinde üstlendikleri rol açısından kurumları nötr ve işlevsel olarak tarif eden yapısalci-işlevselci kurum anlayışına bağlı kaldıkları da iddia edilebilir. Analizlerine sosyal düzeni verili kabul ederek başlamaları ve kendilerini yalnızca bu düzenin nasıl sürdürüldüğü meselesini tartışmakla sınırlandırmaları da, bu yüzden Hamilton tarafından eleştirilmiştir. Bu kurum ve kurumsallaşma analizinde, sosyal hayattaki güç/iktidar ilişkilerinin hesaba katılmaması önemli bir eksikliklerdir.

Meşrûlaştırıcı sistemlere dair analizlerinde çarpıtma/tahrif etme anlamında bir ideoloji nosyonu geliştirmemiş olmaları da, diğer eleştircilerin de dikkat çektiği üzere, Berger ve Luckmann'ın formüle etmeye çalıştıkları toplum teorisi hakkında bize bir ipucu vermektedir. Bu toplum teorisi içerisinde "şeyleşme"yi öznel bir fenomen olarak tarif etmenin kaçınılmaz olduğu görülmektedir; zira şeyleşmenin nesnel temellerine dair bir teorik yönelimin bizzat verili kurumları sorunsallaştırması kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu noktada son olarak, gerçek anlamıyla bir "ideoloji" ve "yanlış bilinç" kavrayışına varmayı imkânsızlaştıran şeyin belki de bizzat fenomenolojik parantezin kendisi olduğunu söylemek gerekecektir.

Kaynaklar

ARCHER, M. S., 2007, "The Ontological Status of Subjectivity: The Missing Link between Structure and Agency", *Contributions to Social Ontology* (ed. C. Lawson vd.) içinde, London: Routledge

BERGER, P. L., 1993, *Dinin Sosyal Gerçekliği* (çev. Ali Coşkun), İstanbul: İnsan Yayınları

- BERGER P. L. ve LUCKMANN, T., 2008, *Gerçekliğin Sosyal İnşâsı* (çev. Vefa Saygın Ögüt), İstanbul: Paradigma
- BERGER, P. L. ve PULLBERG, S.,1966, "Reification and the Sociological Critique of Consciousness", *New Left Review*, Sayı: 36.
- BHASKAR, R.,1998, *The Possibility of Naturalism*, London: Routledge
- DURKHEIM, E.,1994, *Sosyolojik Metodun Kuralları* (çev. Enver Aytekin), İstanbul: Sosyal Yayınları
- HAMILTON, P.,1977, *Knowledge and Social Structure*, London: Routledge & Kegan Paul
- KELLY, R. G., 1983, "The Social Construction of Reality: Implications for Future Directions in American Studies", *The Annual of American Cultural Studies, Prospects* (ed. Jack Salzman) Vol.8 içinde, Cambridge: Cambridge University Press
- POLOMA, M. M., 1993, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (çev. Hayriye Erbaş), Ankara: Gündoğan Yayınları
- RITZER, G., 1992, *Sociological Theory*, London: McGraw-Hill, Inc.
- SAVRAN, S.,1979, "Siyasal İktisadın Eleştirisi", *Birikim*, Cilt:7/Sayı:49.
- SMART, B.,1976, *Sociology, Phenomenology and Marxian Analysis*, London: Routledge&Kegan Paul
- WALLS, D.,1979, "Dialectical Social Science", *Theoretical Perspectives in Sociology* (ed. G. M. Scott) içinde, New York: St. Martin's Press